

Archeologie

Archeologische beleidszones

Het plangebied ligt binnen archeologische beleidszone C, waarbinnen enkele bekende archeologische vindplaatsen liggen. Dit houdt volgens het Maastrichts Planologisch Erfgoedregime (MPE) in dat werkzaamheden voorafgegaan moeten worden door archeologisch onderzoek wanneer:

- (een deel van) een plangebied binnen 50 meter van een bekende archeologische vindplaats of historisch relict ligt
- een plangebied een omvang heeft van 2500 m² of meer

De onderzoeksplicht geldt alleen indien bodemverstoring plaatsvindt dieper dan 40 cm onder maaiveld.

Ook indien op basis van het gemeentelijk beleid archeologisch (voor)onderzoek niet noodzakelijk is, geldt van rijkswege dat indien archeologische resten worden aangetroffen bij eender welke bodemingrepen, men dit conform paragraaf 7 artikel 53 en verder van de laatste herziening van de Monumentenwet 1988 zo spoedig mogelijk bij het bevoegd gezag dient te melden.

Achtergronden

Fysisch geografisch onderzoek (naar ADC-rapport 800¹, BAAC-rapport 01.080² en intern rapport³)

Zuid-Limburg neemt qua landschap een aparte positie in Nederland in. Het gebied kent een voor Nederlandse begrippen sterk reliëf. Daarnaast dagzomen in Zuid-Limburg de oudste gesteenten die we in Nederland kennen. De ontstaansgeschiedenis van het gebied gaat ver terug in de tijd. De oudste dagzomende afzettingen dateren uit het Carboon (360 – 286 miljoen jaar geleden). Deze afzettingen bestaan uit kalksteen, zandsteen en schalies.

Op de afzettingen uit het Carboon liggen lagen mariene kalk- en zandsteen die zijn afgezet in het Krijt (144-65 miljoen jaar geleden). Daarbovenop liggen in de meeste gevallen (zoals ook op de Dousberg) Tertiaire afzettingen, waaronder zilverzanden en enkele bruinkoollaagjes. In het Tertiair (65 tot 2,6 miljoen jaar geleden) was het klimaat warm en vochtig en vond sterke verweering en erosie plaats. Dit leidde uiteindelijk tot de vorming van een uitgestrekte schiervlakte. Deze schiervlakte is in het Kwartair (2,6 miljoen jaar geleden tot heden) sterk versneden door rivieren. De Oer-Rijn en Oer-Maas stroomden in deze periode door het gebied en voerden vanuit het zuiden sediment aan.

Zeer sterke klimaatsschommelingen zorgden in het Pleistoceen voor voortdurende afwisselingen tussen warme en koude perioden, de zgn. ijstijden of glacialen. Tijdens de koudere perioden vond accumulatie plaats, terwijl in de overgangperiode van koude naar warmere perioden insnijding plaats vond. Als gevolg van deze voortdurende klimaatsveranderingen, gecombineerd met tektonische opheffing van het gebied ontstonden tientallen rivierterrassen. Vooral de Maas, die tijdens het Vroeg-Pleistoceen nog in oost-noordoostelijke richting stroomde, heeft in Zuid-Limburg dikke pakketten grind afgezet.

Volgens de Geologische Kaart van Zuid-Limburg en omgeving (kaartblad Afzettingen van de Maas) bestaat de ondiepe ondergrond van het onderzoeksterrein uit Maas-afzettingen (Formatie van Beegden). Dit terras van 's Gravenvoeren heeft zich circa 550.000 jaar geleden gevormd. In de daarop volgende periode vormde de Maas in twee fasen zowel ten oosten als ten westen van de Dousberg een rivierdal waardoor vrijwel het gehele terras werd opgeruimd. Op deze manier werd de terrassen van Rothem 1 en 2 gevormd (resp. 425.000 en 330.000 jaar geleden) die eveneens tot de Formatie van Beegden worden gerekend. De top van het terras van Rothem 1 ligt ruim 10 meter lager dan dat van 's Gravenvoeren. De top van het terras Rothem 2 ligt ruim 15 meter lager dan dat van 's Gravenvoeren. Aan de noordoostzijde van de Dousberg zijn de terrassen van 's Gravenvoeren en Rothem 1 en 2 gedeeltelijk geërodeerd tijdens de vorming van het terras van Caberg zo'n 250.000 jaar geleden. Hierdoor is de noordelijke helling van de Dousberg relatief steil. De top van het terras

¹ Ploegaert 2006

² Schorn 2002

³ Soeters en Brakman 2009

van Caberg bevindt zich ruim 20 meter onder dat van 's Gravenvoeren. De binnenstad van Maastricht ligt op de relatief jonge afzettingen van de terrassen van Oost-Maerland die ruim 40 meter lager liggen dan het terras van 's Gravenvoeren.

Gedurende de laatste twee glaciale, het Saalien (ca. 200.000 - 130.000 jaar geleden) en vooral tijdens het Weichselien (ca. 120.000 - 11.000 jaar geleden) werd in Zuid-Limburg löss afgezet. Dit zijn eolische afzettingen die onder koude omstandigheden gevormd zijn. Door het koude klimaat groeiden nauwelijks planten in Nederland en de wind had vrij spel. De löss ligt in feite als een soort deken over de Maasterrassen heen. De dikte van de lössafzettingen is zeer verschillend. Op de vlakke delen komen dikten van 10 tot maximaal 20 meter voor. Op de hellingen is de dikte veel geringer. Op zeer steile hellingen kan de löss zelfs ontbreken en dagzomen lokaal oudere formaties. Tegenwoordig wordt de löss tot het Laagpakket van Schimmert van de Formatie van Bostel wordt gerekend, voorheen behoorde de löss tot de Formatie van Twente. De löss is oorspronkelijk kalkrijk afgezet.

Geomorfologie en bodemgesteldheid

Als gevolg van periglaciale omstandigheden in het Weichselien was de ondergrond in het lössgebied bevroren. Hierdoor kon water alleen via het oppervlak afstromen. Op hellingen heeft de geconcentreerde afstroming van sneeuwmeltwater geleid tot insnijding en daarmee de vorming van sneeuwmeltwaterdalen. Deze dalen zijn nu droog.

Aan het eind van het Weichselien verdwenen de periglaciale omstandigheden. Hierdoor kon bodemvorming optreden. Door bodemprocessen is de oorspronkelijk kalkrijke löss in de loop van de tijd ontkalkt. In het algemeen is de löss in Zuid-Limburg tot een diepte van 2 à 3 m ontkalkt. Na ontkalking treedt interne vertering op. Onder invloed van regenwater spoelen de gevormde kleideeltjes uit. Deze kleideeltjes accumuleren in een diepere horizont en vormen zo een klei-inspoelingshorizont, de zogenaamde Bt-horizont of briklaag. Dit is een kenmerkend fenomeen voor de lössgronden.

Gedurende het Holoceen is weinig meer veranderd aan de geologische structuren van Limburg. De Maas nam haar uiteindelijk loop aan. Vanaf het Neolithicum (ca. 7000 jaar geleden) begint de mens echter invloed uit te oefenen op het Limburgse landschap. Löss is een zeer vruchtbare bodem met een goede waterhuishouding. Hierdoor is het gebied zeer geschikt voor landbouw en als gevolg van de introductie van landbouw en veeteelt vindt ontbossing plaats. In eerste instantie gebeurt dit alleen in de vlakke delen: de beekdalen en plateaus. Vanaf de Vroege IJzertijd worden echter ook de hellingbossen ontgonnen. Het nadeel van lössgronden is dat ze zeer gevoelig zijn voor erosie, met name op hellingen. De ontginningen leidden dus tot erosie van het lössdek. Ook in de Romeinse tijd heeft aanzienlijke erosie plaats gevonden. In deze periode werd grootschalige landbouw bedreven vanuit de zogenaamde *villae*. Vanaf de Volle Middeleeuwen (ca. 1000 n. Chr.) heeft waarschijnlijk de meeste erosie plaats gevonden.

De mate van erosie is niet alleen afhankelijk van de bodembedekking/begroeiing. De hoeveelheid en intensiteit van de neerslag, maar ook de steilheid, lengte en vorm van de helling spelen een belangrijke rol. In het algemeen geldt dat bij hellingen groter dan 2% het bovenste deel van het bodemprofiel, de A-horizont, is geërodeerd. Bij hellingen tot 8% is de resistentere briklaag, Bt-horizont, nog aanwezig. Als de helling echter steiler is dan 8%, is vaak ook de B-horizont verdwenen.

Op niet-beboste hellingen treedt bij neerslag vrij snel een oppervlakkige afspoeling op, die bijzonder erosief is. Daardoor kan een grote hoeveelheid sediment in relatief korte tijd van de helling gespoeld worden. Dit sediment wordt vervolgens afgezet in lagere en/of vlakkere delen van het landschap. De geërodeerde löss werd als colluvium in de lage delen afgezet (aan de voet van de hellingen in de droge dalen en beekdalen. Ook op de hellingen ligt vaak een dun pakket colluvium. Hierdoor ligt de Bt-horizont, die door erosie van de A- en de E-horizonten aan het oppervlak kwam te liggen, tegenwoordig niet meer aan het oppervlak. In de loop van de tijd zijn enorme hoeveelheden löss colluviaal verplaatst. Colluvium wordt in het algemeen herkend aan een lossere pakking en een "vuil" uiterlijk.

Onder invloed van de versterkte afspoeling zijn de oorspronkelijke lössbodems, de brikgronden, die in de omgeving van het onderzoeksgebied voorkomen, veelal onthoofd. Op de vlakke delen van de plateaus is in het algemeen de oorspronkelijke bodem redelijk bewaard gebleven. Afhankelijk van de

mate van ontwatering zijn hier achtereenvolgens kuil-, daal- of radebrikgronden aanwezig. Op de vlakke delen van de helling komt het erosieproces tot stilstand als de B-horizont, die in deze gebieden wordt gekenmerkt door kleinspoeling (brikvorming), aan het oppervlak ligt. In deze situatie spreekt men van een bergbrikgrond. Op de steilere hellingen wordt zelfs de B-horizont aangetast door erosie. Op deze locaties worden ooivaaggronden aangetroffen.

Verwacht mag worden dat op de vlakste delen van het plateau (kuil- en/of daalbrikgronden) waterputten aangelegd kunnen zijn tot op de slecht doorlatende B-horizont. Aan de randen van de hellingen kunnen in het verleden bronnetjes aanwezig zijn geweest waar water is uitgetreden.

Samenvattend kan gesteld worden dat de Dousberg bestaat uit een erosierestant van een Maasterras dat is afgedekt met een dun pakket löss. Rondom dit erosierestant is een pakket lössafzettingen met een wisselende aanwezig. Deze afzettingen zijn in verschillende koude perioden sinds het ontstaan van het Maasterras, zo'n 550.000 jaar geleden, door de wind afgezet. Het huidige landschap heeft vooral zijn vorm gekregen aan het eind van het Weichselien. Als gevolg van ingrepen in het landschap door de mens, zoals akkerbouw en ontbossing, is het landschap door erosie verder aangetast.

Archeologische waarden (naar intern rapport⁴)

Prehistorie

In het verleden hebben op en rondom de Dousberg al een aantal archeologische (nood)onderzoeken plaatsgevonden. Een archeologische prospectie die in 2001 is uitgevoerd heeft een aantal vondsten van vuurstenen werktuigen uit het Paleolithicum tot en met de Bronstijd aan het licht gebracht.⁵ Slechts enkele hiervan laten zich nauwer determineren en dateren: een gepolijste bijl met snede uit het Neolithicum en een complete vuistbijl uit het Midden-Paleolithicum. De vondsten bevinden zich te verspreid door het onderzochte gebied om van indicatieve concentraties te spreken. Dat in de nabijheid van de Dousberg in elk geval vanaf het Midden-Paleolithicum bewoning plaatsvond, toont het door de K.U. Leuven uitgevoerde onderzoek in de vallei van het Hezerwater aan.⁶ Hierbij zijn vijf kampementen uit deze periode aangetroffen. De sporen bevonden zich ca. 4 meter onder het maaiveld en waren goed geconserveerd. Tijdens de prospectie zijn geen vondsten uit de IJzertijd aangetroffen.

Als in 2006 blijkt dat ten zuidoosten van de heuvel bij de aanleg van een waterpartij voor de golfbaan archeologische sporen vergraven worden, wordt hier nader onderzoek in de vorm van proefsleuven uitgevoerd in de onverstoorde grond.⁷ Hierbij worden inderdaad kuilen aangetroffen, waarvan er een in de Late IJzertijd te dateren is. Van de overige sporen is de datering onzeker en is het niet mogelijk ze aan een bepaalde structuur toe te schrijven. Waarschijnlijk is tijdens de aanleg van de vijver een bijbehorende huisplaats weggegraven.

In 2007 is een noodopgraving uitgevoerd bij de aanleg van de parkeerplaats van de Golfclub Maastricht bovenaan de Dousbergweg. Hierbij zijn o.a. sporen uit het Vroeg-Neolithicum en de vroege en Midden-IJzertijd aangetroffen. De sporen uit de IJzertijd duiden op een nederzetting met pottenbakkersactiviteiten en textielverwerking (weefgewichten en spinklosjes). De Vroeg-Neolitische vondsten bestaan uit kuilen met houtskoolspikkels waarin bewerkt vuursteen, verbrande leem en aardewerk (waaronder misbaksels) is gevonden. Mogelijk bevinden zich in de nabijheid van de vindplaats de resten van een oventje.

Naast het archeologisch onderzoek zijn een aantal waarnemingen gedaan en gemeld:

- in 1978 heeft een amateur-archeoloog een kuil met aardewerkresten en houtskool- en botdeeltjes uit de Midden-IJzertijd aan de noordzijde van de Dousberg (onder huidige fietspad) gedocumenteerd
- in 1992 werd op een akker ten oosten hiervan (ten zuiden van de ligweide van het huidige zwembad) een geretoucheerde kling uit het Neolithicum gevonden.

⁴ Soeters en Brakman 2009

⁵ Schorn 2002

⁶ Bringmans 2008

⁷ Ploegaert 2006

Romeinse tijd

Bij de aanleg van de Camping Dousberg, boven op de heuvel, is destijds veel Romeins bouw-, dakpan- en schervenmateriaal aangetroffen. Bloemers meldt dat de NJBG op dezelfde locatie al in 1972/73 tijdens een veldverkenning veel Romeinse dakpanresten en aardewerk heeft verzameld.⁸ Deze vondsten waren de aanleiding voor een proefsleuvenonderzoek in 1979 dat twee muurblokken en een grindconcentratie aan het licht bracht (zie afb. 8). Deze vondsten doen de aanwezigheid van steenbouw c.q. een villaterrein vermoeden, maar op basis van de onderzoeksgegevens is het prematuur deze conclusie te trekken. Wanneer in 2005 blijkt dat de camping gaat sluiten en de Dousberg een nieuwe bestemming als vakantiepark krijgt, doet zich de mogelijkheid voor bovenstaande theorie te staven; archeologisch onderzoek voorafgaand aan de werkzaamheden zal dus moeten plaatsvinden.

De proefsleuven die in 2006 zowel op als onderaan de Dousberg aangelegd zijn, hebben bovenop de Dousberg een boerderij van het Alphen-Ekerentype uit de eerste of tweede eeuw n. Chr. aangetoond. Het blijft echter de vraag of deze boerderij in samenhang met de in 1979 aangetroffen resten voldoende aanleiding is om van een villaterrein te spreken. Het kan ook gaan om een inheemse nederzetting, zoals deze in 2001 door het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed in Veldwezelt is aangetroffen. Ook hier is sprake van huisplattegronden volgens het Alphen-Ekerentype. Daarnaast zijn resten van spiekers, drie waterputten en een kunstmatig (met Romeinse dakpannen) aangelegde drinkpoel. Het totale nederzettingsterrein beslaat ca. 2,5 ha. De Romeinse greppel die tijdens het noodonderzoek op de locatie van de huidige parkeerplaats van de Golfclub is gevonden, zou een begrenzing van de nederzetting/villaterrein kunnen vormen.

Hoewel er geen bewijs van bestaat, leeft onder buurtbewoners het verhaal dat tijdens de aanleg van het plaatselijke zwembad onderaan de Dousberg een schat van zilveren Romeinse munten gevonden zou zijn. Dit is echter niet meer te controleren; een dergelijke vondst is in ieder geval niet in het gemeentelijk archief geregistreerd.⁹

Afb. 8 : Mogelijk Romeinse grindfundering tijdens het onderzoek in 1979

⁸ Waarnemingsnummer 38124

⁹ Mondelinge mededeling dhr. W. Dijkman

Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

De archeologische prospectie uit 2001 heeft weinig vondstmateriaal uit de vroege Middeleeuwen aan het licht gebracht. De verzamelde scherven, slechts vier in totaal, zijn evenwel allemaal afkomstig uit de zone waar de Romeinse vindplaats bekend is. Het is echter te voorbarig om op basis van deze vondsten te concluderen dat het nederzettingsterrein op de Dousberg vanaf de Romeinse tijd tot in de vroege Middeleeuwen continu bewoond is.

Uit historische bronnen is bekend dat tot 1146 op de Dousberg (toen onder de naam Dulceberg) uit naam van de graaf van Loon werd rechtgesproken voor het gebied rondom Maastricht. Eerder zou er een Frankische dingplaats op de Dousberg opgericht zijn, waar drie maal per jaar zitting werd gehouden. Een dingplaats werd ingericht op een locatie waar men bijeenkwam om recht te spreken en geschillen te slechten. Vaak werden deze plaatsen gekenmerkt door een fysieke afbakening van de omgeving, waaraan het zijn naam ontleend (ding = gevlochten wand).

In het stadhuis van Maastricht is een schilderij te bezichtigen waarop de Dousberg als galgenveld is ingericht. Galgenvelden lagen langs de doorgaande wegen, vaak op een heuvel. Meestal werd het doodvonnis niet op de Dousberg ten uitvoer gebracht, maar in de stad zelf (op de Markt). Daarna werd het lichaam naar de galgenberg vervoerd en opgehangen als waarschuwing voor passanten. Mogelijk zijn de resten van de veroordeelden uiteindelijk in een knekelkuil onder de galg begraven.

De vele scherven aardewerk uit de latere Middeleeuwen kunnen in verband gebracht worden met bemesting, waardoor de scherven in grote getale op de akkers terecht gekomen zijn. Tussen de Dousberg en de Via Regia ligt een smal perceel waarop een concentratie Laat-Middeleeuwse scherven aangetroffen is. Mogelijk wijst dit op bewoning uit deze periode. Dit zou ondersteund kunnen worden door een melding van de eigenaar van het betreffende perceel die tijdens de aanleg van de riolering stenen muurfundamenten heeft waargenomen.

Tijdens het proefsleuvenonderzoek uit 2006 is een geheel van sporen aangesneden dat zich waarschijnlijk laat toedichten aan een specifieke historische gebeurtenis. De sporen beslaan een groot oppervlak en bestaan uit diepe, brede grachten, langwerpige kuilen en een haardkuil. Ze zijn te dateren in de 17^e eeuw en zijn waarschijnlijk de restanten van de tijdelijke vestingwerken die tijdens het beleg van Maastricht door Frederik Hendrik in 1632 zijn aangelegd. Frederik Hendrik, de “stedendwinger”, had op de Dousberg zijn hoofdkwartier en wist uiteindelijk de Spaanse veroveraars (tijdelijk) uit Maastricht en omgeving te verdrijven. Het zou de Spanjaarden daarna nooit meer lukken de stad in te nemen. Een andere noemenswaardige fortificatie is die van Alva hertog van Parma, die in oktober 1568 Willem van Oranje afhiel van een veldslag bij de belegering van Maastricht. Dit succes wordt zelfs in het Wilhelmus genoemd.¹⁰

Afb. 9: De tijdelijke verdedigingswerken rond Maastricht ten tijde van het beleg van 1632 met het hoofdkwartier van Frederik Hendrik op de Dousberg (op de voorgrond).

¹⁰ Elfde couplet; ...”Heb ick den Slach verwacht, Die by Maestricht begraven, Bevreesde mijn ghewelt,”...

Conclusie en selectiebesluit

Uit bovenstaande resultaten kan afgeleid worden dat bij werkzaamheden op en rondom de Dousberg rekening gehouden moet worden met het risico dat archeologische sporen en resten verstoord raken. Op basis van bovengenoemde onderzoeken is besloten dat aanvullend onderzoek voorafgaand aan de geplande ontwikkeling van de Dousberg tot recreatiepark nodig is. Dit zal in eerste instantie de vorm hebben van een uitbreiding van het reeds uitgevoerde proefsleuvenonderzoek door middel van 2 kruisende sleuven aan de westkant van het plateau. Op deze manier kan een beter inzicht in de bodemopbouw en archeologische verwachting ter plaatse worden verkregen. Daarnaast is een zone (Romeinse en 17^e eeuwse vindplaats) aangewezen waarbinnen een definitieve archeologische opgraving dient plaats te vinden, voorafgaand aan de werkzaamheden. Dit onderzoek zal uitgaan van de voorheen aangelegde sleuven en zich vandaar uit uitbreiden. Opgemerkt wordt dat ook het rooien danwel planten van bomen onder bodemverstorende werkzaamheden valt en niet toegestaan is zonder voorafgaand/begeleidend archeologisch onderzoek.

Wanneer de resultaten van deze onderzoeken bekend zijn, zal opnieuw een selectiebesluit volgen waarin uiteengezet wordt of en welk vervolgonderzoek dient te worden uitgevoerd. Pas wanneer het terrein via selectiebesluit vrijgesteld wordt van verder archeologisch onderzoek, kunnen de werkzaamheden van start gaan. Hierbij wordt opgemerkt dat als desondanks tijdens de werkzaamheden archeologische resten of sporen aangetroffen worden, hiervan volgens artikel 53 en 54 van de Monumentenwet 1988 terstond melding moet worden gemaakt bij de opsteller van dit besluit (via 043-3505845 of anne.brakman@maastricht.nl).

Het programma van eisen voor deze onderzoeken en eventuele vervolgonderzoeken zullen worden opgesteld door de archeologen van Team Ontwerp, Gemeente Maastricht, het veldwerk dient te worden uitbesteed. Zowel het veldwerk als de uitwerking van de resultaten daarvan zijn voor de rekening van de verstoorder. Om het opstellen van het programma van eisen tijdig in te kunnen plannen, hoor ik graag zo spoedig mogelijk of er reeds een planning van de werkzaamheden (in concept) gereed is.

Mocht u nog vragen hebben met betrekking tot dit besluit, dan kunt u contact opnemen met de opsteller.

Literatuur

- Bringmans, P.M.M.A. en P.M. Vermeersch, 2008: *Veldwezelt-Hezerwater. Een eerste beschermd Midden-Paleolithisch monument in Vlaanderen*, in: *Monumenten en Landschappen*, jrg 27, nr 1, 4-20
- Schorn, E.A., 2002: *Archeologische prospectie De Dousberg*, BAAC-rapport 01.080
- Intern dossier A18
- Soeters G.C. en A.M. Brakman, 2009: *Noodopgraving op de Dousberg te Maastricht parkeerplaats Golfclub Maastricht 07.MADO.B*, Maastricht
- Ploegaert, P.H.J.I., 2006: *Maastricht "Dousberg". Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*, Amersfoort (ADC rapport 800)